

ไวยาจน์

Vaipot

รองศาสตราจารย์ ดร.นววรรณ พันธุ์เมธา

Assoc. Prof. Navavan Bandhumedha

ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรม สาขาวิชาภาษาไทย

คำว่า ไวยาจน์ โดยทั่วไป เข้าใจกันว่า มีความหมายตรงกับคำว่า synonym ในภาษาอังกฤษ คือหมายถึง คำที่ออกเสียงต่างกัน เขียนต่างกัน แต่มีความหมายเหมือนหรือคล้ายกัน เช่น รอกับคอย แอบกับซ่อน น้ำกับวาริ

คนไทยจำนวนไม่น้อยใช้คำว่า ไวยาจน์ ในความหมายเช่นนี้ ตัวอย่างเช่น พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศประพันธ์ ซึ่งทรงเป็นปราชญ์ทางภาษา ก็ทรงเรียกคำที่มีความหมายคล้ายกันว่า ไวยาจน์ ดังมีข้อความในพระนิพนธ์เรื่องไวยาจน์ว่า “นอกจากนี้ ยังมีคำซึ่งความหมายคล้ายกันชื่อว่า ไวยาจน์ synonym”

ถ้าจะพิจารณาที่มาของคำ ไวยาจน์มาจากคำเวจจน ในภาษาบาลี คำเวจจนนี้ พจนานุกรมบาลี-อังกฤษ ให้ความหมายว่า synonym ความเข้าใจที่ว่าไวยาจน์มีความหมายตรงกับคำว่า synonym จึงถูกต้อง

อย่างไรก็ตาม พระยาศรีสุนทรโวหาร(น้อย อาจารยางกูร) มิได้ใช้คำว่าไวยาจน์ให้หมายถึงคำที่มีความหมายคล้ายกัน ท่านได้เขียนแบบสอนหนังสือไทยที่เกี่ยวกับไวยาจน์ไว้หลายฉบับ บางฉบับมุ่งสอนไวยาจน์โดยตรง ได้แก่ ไวยาจน์พิचारณ์ ไวยาจน์ประพันธ์ และปรีภระณาพจนาคถ์ คำอธิบายเกี่ยวกับไวยาจน์ปรากฏอยู่ในไวยาจน์พิचारณ์ ดังนี้

ลักษณะใช้ถ้อยคำชวบนหนึ่ง ตัวต่างกัน แต่อ่านออกเสียงเหมือนกัน บางที่ตัวเดียวกัน แต่ตัวสกตต่างกัน อ่านออกเสียงอย่างเดียวกัน แลต่างแต่สำเนียงสั้นบ้าง ยาวบ้าง กุลบุตรควรสังเกตจำไว้ไปนแผนกหนึ่ง คำที่ต่างด้วยตัวสกตนั้น ได้จัดแจกไว้ในสังโยคพิธานแล้ว แต่ยังไม่แยกย้ายเรียรายกันอยู่

จึงคิดคัดจัดคำที่มีสำเนียงเดียวกันมารวบรวมเข้าไว้เป็นหมวดหมู่กัน ให้ชื่อว่า **ไวพจน์พิการณ์** ต่อเรื่องเนื่องกับสังโยคพิธาน ควรจำกำหนดไว้โดยแผนกหนึ่งดังนี้ ๗ะ

ต่อจากคำอธิบายเกี่ยวกับไวพจน์ มีไวพจน์เป็นหมวดๆ เริ่มแต่ปะกิระณะไวพจน์ หลังจากนั้นเป็น กอไวพจน์ นับเป็นไวพจน์ที่ 1 แล้วเป็น ขอไวพจน์ คอไวพจน์ ตามลำดับจบลงที่ ออไวพจน์ นับเป็นไวพจน์ที่ 23 ดังจะยกตัวอย่างคำในปะกิระณะไวพจน์ ต่อไปนี้

เกาด้วยเล็บ เคี้ยวกาว ๗ นับแปดเก้า ก้าวเดินไป ๗ ตูข้า ขายขาดคำ ของมีค่า ฆ่าตาย ๗ จรเข้ กินคน จะเข้ ดนตรี ตะเข้ ลากไม้ ๗ แถลงไซ ไชกุญแจ อสงไชย อายุไชย ๗ ไก่ไซ้ ตาข่าย ๗ ถ้าจะให้ กรรมทำ ทำน้ำ คอยท่า ๗ แก่เก่า เท่ากัน ถ่านเท่า มือเท่า ท้าวพระยา ท้าวแขน ๗

จะเห็นว่า คำที่พระยาศรีสุนทรโวหารเรียกว่า ไวพจน์ ได้แก่คำที่ออกเสียงเหมือนหรือคล้ายกัน แต่มีความหมายต่างกัน คำเหล่านี้บางคำเขียนเหมือนกันด้วย เช่น ท้าว ในท้าวพระยา และท้าวแขน คำบางคำเขียนต่างกัน เช่น ข้า เขียนต่างกับ คำ และ ฆ่า คำบางคำต่างกันบางพยางค์ เช่น จะเข้ พยางค์หน้าต่างกับ จรเข้ คำบางคำเสียงสระสั้นยาวต่างกัน เช่น กาว สระเป็นเสียงยาว แต่ เกา สระเป็นเสียงสั้น และคำบางคำเสียงวรรณยุกต์ต่างกัน เช่น เท่า มีเสียงวรรณยุกต์โท แต่ เท้า มีเสียงวรรณยุกต์ตรี

ใน**ไวพจน์ประพันธ์** พระยาศรีสุนทรโวหารอธิบายความหมายของไวพจน์ และรวบรวมไวพจน์ต่างๆ ไว้เช่นเดียวกับ**ไวพจน์พิการณ์** ความแตกต่างอยู่ที่**ไวพจน์พิการณ์** เป็นร้อยแก้ว ส่วน**ไวพจน์ประพันธ์**เป็นร้อยกรองและมีรายละเอียดมากกว่า ดังจะคัดคำประพันธ์บางส่วนในไวพจน์ประพันธ์มาแสดงไว้ต่อไปนี้

...ปะกิระณะไวพจน์เปนนบทตัน เค้ายุบลแบบอย่างอย่าห่างเห เกาที่คั่น
กาวเขี้ยวเหนียวแล้วเท นับคะเนครบที่เก่าแล้วก้าวเดิน ตูข้าขอถวาย
ขายขาดคำ อันของดีมีค่าเขาสรรเสริญ ฆ่าให้มันฉิบหายตายยับเยิน

เราฟังเพลงเพลงจะเข้มะโหรี จรเข้ดูร้ายที่ท้ายคุ้ง คัดไม้ซุงขึ้นตะเข้
แล้วเร่หนี แดงไขตอบต่อข้อคดี ลูกกุญแจมันไม่มีไขอย่างไร ของที่
เผื่อเหลือนับๆ ไม่ถ้วน ท่านประมวนเรียกชื่ออะสงไขย ตัวยอต้องมี
ประจำใช้คำไทย อายุไขยว่าสิ้นอายุกาล เขียนต้องมีตัวยอเข้าต่อท้าย
ยังไขขายสองคำจะรำชาน ไขซึ่งมีชีวิตจรจิตรวิญญาน บทบรรหารเขียน
ว่า ไขไข้ว ฟอง อันตาขายซึ่งดักถักด้วยด้าย เขียนว่าขายคำยาวกล่าว
สนอง ดอกไม้ร้อยห้อยรายตาข่ายกรอง แบบละบองขายไขให้คง...

ในปกิระณำพจนานดถ์ พระยาศรีสุนทรโวหารเขียนคำกลอน อธิบายความหมายและ
วิธีใช้คำไวพจน์ละเอียดยิ่งขึ้น ดังที่ท่านเขียนอธิบายวิธีใช้คำว่า ช้ำ คำ และ ฆ่า ต่อไปนี้

ลำดับถัดจัดว่าช้ำกับเจ้า	ช้ำจะเอาแต่ว่าช้ำกว่าไม่ถึง
ใครมาญแยงช้ำเขาตำอึ้ง	ควรรำพึงความเช่นว่าใช้ช้ำโท
ค่าเอกนี้ใช้ที่ค่าราคาขาย	อีกค่าจ้างร้างบ้ายจ่ายอะไข
ค่าเช่าเรือค่าเช่าโรงตั้งบ่อนโป	อีกโสหุ่ยหวยค่าป่วยการ
ความตั้งว่าใช้คำไม้เอกหมด	ควรจะจดจำใช้ให้วิตถาร
ฆ่าตัวนี้ฆ่าให้ตายถึงวายปรถน	แบบบุรถนใช้มาเป็นอาจถน

ทั้งตอนต้นและตอนท้ายปกิระณำพจนานดถ์ มีคำประพันธ์ที่ระบุอย่างชัดเจนว่า
พระยาศรีสุนทรโวหารมุ่งสอนเรื่องไวพจน์ ดังคำโคลงตอนต้น ปกิระณำพจนานดถ์มีว่า

คำกลอนสอนเด็กได้	ดูจำ
ไวพจน์สังเขปคำ	คิดไว้
นามเรียกกิระณำ	พจนานดถ์ แลนา
เพียรคิดเพียรคัดให้	เด็กภู่วารบิล ๗

และตอนท้ายมีคำกลอนที่ช่วยให้รู้ว่า พระยาศรีสุนทรโวหารใช้คำว่า ไวพจน์ ใน
ความหมายว่า คำคู่ ดังนี้

อันคำคุณี้ต้องรู้โดยสำเหียก	ด้วยคำเรียกพูดกันนั้นเป็นสอง
ตัวอักษรร่วมกันจงหมั้นตรง	ให้ลงคลองเกล้าความตามคติ
ปกีระณำค้ำกลอนพจนาดถ์	ขอเชิญปราชช่วยพิจารณาในสารศรี
ที่บกพร่องพลาดพลั้งก็ยังมี	ท่านเมธีโปรดเพิ่มช่วยเจิมจุน
หนึ่งวางบทพจน์พากย์ถลกถล่ำ	เหมือนผักย่าตมเบรียวไม่เฉียวจุน
ด้วยเติมจิตรคิดเล่นพอเป็นคุณ	แก่ฝูงกุลบุตรเล็กเด็ก ๆ เรียน
เป็นไวพจน์ย่อๆ พอสังเกต	ในต้นเหตุแห่งการจะอ่านเขียน
เด็กไม่เขลาชาติทั้งมีเพียร	คงจะเขียนรู้จ่ายสบายเออ ๆ

นอกจากแบบเรียน 3 ฉบับนี้ คำที่ถือเป็นไวพจน์ยังปรากฏในแบบเรียนชื่อ **อุโฆษพจน์** เช่น

เข้าได้เข้าหนาวให้ค่าเช่า	ริมศาลเจ้าเจ๊กบ้านฆ่าหมู
กำไว้มันแล้วไม่ทำกำของกู	จะทนสู้บาปกรรมไปทำไม

อุโฆษพจน์ ต่างกับแบบเรียน 3 ฉบับข้างต้นตรงที่พระยาศรีสุนทรโวหารมิได้ระบุอย่างชัดเจนว่า เป็นเรื่องของไวพจน์ ท่านเพียงแต่แสดงจุดมุ่งหมายที่เขียน**อุโฆษพจน์**ไว้ว่า

จะคิดคำทำคู่วิดูเล่น	เพื่อไว้เช่นแบบอย่างทางอักษร
พอเด็กได้รู้กำหนดพจน์สุนทร	เป็นคำกลอนจำง่ายสบายดี

พระยาศรีสุนทรโวหารรวบรวมไวพจน์ในภาษาไทยไว้จำนวนมาก ไวพจน์เหล่านี้ส่วนใหญ่มีเสียงเหมือนกันทั้งคำ หรือเหมือนกันบางพยางค์ ความหมายของแต่ละคำต่างกัน และเขียนต่างกันด้วย เช่น โสเชน-เชิญใจ มหาหิง-หมุ่มหิงษ์ แต่ก็มีบางไวพจน์ที่ออกเสียงเหมือนกัน ความหมายต่างกัน แต่เขียนเหมือนกัน เช่น

ประพรหม	พรมปฐนั้ง	ทำวมหาพรหม
คำว่า	พรม	ในประพรม และพรมปฐนั้ง
		ความหมายต่างกัน แต่เขียนเหมือนกัน
	ย้อยยาน	เป็นย้วยยาน
		ญาณจักษุ
คำว่า	ยาน	ในย้อยยาน และย้วยยาน
		ความหมายต่างกัน แต่เขียนเหมือนกัน

เมื่อพิจารณาไวพจน์ที่พระยาศรีสุนทรโวหารรวบรวมไว้ เราอาจถือได้ว่า ไวพจน์คือ คำที่มีเสียงเหมือนหรือคล้ายกัน ทั้งคำหรือบางพยางค์ คำที่มีเสียงเหมือนกันอาจสะกดเหมือนกันด้วยหรือไม่ก็ได้

พระยาศรีสุนทรโวหารเขียนแบบสอนหนังสือไทยเกี่ยวกับไวพจน์เพื่อช่วยให้กุลบุตร ผู้เรียนหนังสือไทยสะกดคำและใช้คำได้ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม ความรู้เรื่องไวพจน์ยังมีประโยชน์ทางอ้อมต่อการใช้ภาษาที่ประณีตยิ่งขึ้น คือแต่งคำประพันธ์ กวีไทยแต่เดิมมานิยมเล่นคำโดยอาศัยไวพจน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นคำในบทชมตงและบทนิราศ

ในบทชมตง กวีมิได้พยายามให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพป่า แต่แสดงความรู้เรื่องชื่อต้นไม้ ชื่อสัตว์ นำไวพจน์ที่เป็นชื่อต้นไม้กับชื่อสัตว์ เป็นต้นว่า นก มาเรียงไว้ใกล้ๆ กัน ทำให้บทชมตงนั้นๆ มีคำที่เสียงซ้ำๆ กันจำนวนมาก เช่น

พระลอสเลิศจลีลา ชมพฤษภหลายหลาก สองปลากข้างแถวทาง
 ยางจับยางชมฝูง ยุงจับยุงยั่วเย้า เปล้าจับเปล้าแปลกหมู่ กระสาสู่
 กระสัง รังเรียงรังรังนาน ไก่คราญไต่หงอนไก่ ไผ่จับไผ่คู่คดตอ
 จับไม้ตอด ตับคาลอดตพงคา คล้ากลางจับคล้า หัว้าจับหัว้าลอดแล
 คับแคจับแคเปา ดอกบัวล้าชมบัว กระเวนวังนักระเวนดง ช่างทองลง
 จับทองยั่ว แขกเต้าตัวเต้าแขก ไต้ไม้แมกไปมา บัญก็คณาชมผู้ ชมพิหค
 เห็รรู้ เรียกร้องหากัน

(ลิลิตพระลอ)

ว่าพลางทางชมคณานก	โผนผกจับไม้อิงมี
เบญจวรรณจับวัลชาติ	เหมือนวันพีไกลสามสุตมา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพีแนบนวลสมรจินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสการะวาที
แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง	เหมือนร้างห้องมาหยาตรีศรี
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วพีทั้งสามสั่งความมา

(อิเหนา)

สัตว์ที่กวีพรรณนาไว้โดยธรรมชาติวิสัยไม่น่าจะจับต้นไม่ดังกล่าว ผู้ไม่ชอบวรรณคดีไทยจึงโจมตีว่ากวีไม่นึกถึงความจริง บทพรรณนาต่างๆ อ่านแล้วไม่เห็นภาพหรือไม่ให้ความรู้สึกเท่าที่ควรเพราะกวีห่วงแต่เล่นคำ ส่วนผู้ที่ชอบวรรณคดีไทยก็ชมว่านี่แสดงอัจฉริยภาพของกวีที่สามารถนำคำที่เสียงเหมือนกันแต่ต่างความหมายมาเรียงไว้ใกล้ๆ กัน

ในบทนิราศ กวีพรรณนาถึงความรู้สึกของกวีเองหรือตัวเอกในเรื่องที่ต้องจากหญิงที่รักหรือถิ่นฐานเดิมของตน สิ่งที่กระตุ้นความรู้สึกมักจะเป็นชื่อต่างๆ อาจเป็นชื่อสัตว์ ชื่อต้นไม้ ชื่อสิ่งต่างๆ ที่เห็น หรือชื่อสถานที่ที่เดินทางไปถึง ชื่อเหล่านี้เป็นโวพจน์กับคำที่หมายถึงผู้หญิง ภาวะของผู้หญิง ความสัมพันธ์ การจากพราก ความรู้สึกโศกเศร้าและอื่น ๆ ดังตัวอย่าง

ชื่อสัตว์ ชื่อต้นไม้ เทียบกับผู้หญิงและกิริยาของผู้หญิง

นกแก้วจับกิ่งแก้ว	กอดคอน
กลฟีกอดแก้วนอน	แนบเนื้อ
นางกวัจนกวัจจร	จับกวั กไวแม่
หลงว่ากรนุชเกื้อ	กวัทำให้เรียมตาม

(นิราศนรินทร์)

ชื่อสัตว์เทียบกับอวัยวะของผู้หญิง

ปลาเสียเหลือที่ตา	เลื่อมแหลมกว่าปลาทั้งปวง
เหมือนตาสุดตาดวง	ดูแหลมล้าข้าเพราะคม

(กาพย์เห่เรือ พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ)

ชื่อสถานที่ ชื่อต้นไม้ เทียบกับการจาก

ถึงคลองขวางบางจากยิ่งตรมจิต	ใครช่างคิดชื่อบางไว้ทางกัน
ว่าชื่อจากแล้วไม่รักรู้จักกัน	มิเคราะห์ครันฤมาพ้องกับคลองบาง
ทั้งจากที่จากคลองเป็นสองข้อ	ยังจากกอนั้นก็ขึ้นในคลองขวาง
โอ้วจากช่างมารวบประจบทาง	ทั้งจากบางจากไปใจระบม

(นิราศพระบาท)

ชื่อต้นไม้ เทียบกับความรูสึก	
เห็นดงรักริมคลองทั้งสองฟาก	ยิ่งรักมากมัวจิตพิศวง
พี่รักกอดรักจูบรักรูปทรง	รักจนหลงเหลือรักหนักอุรา
	(นิราศพระแท่นดงรัง)

ชื่อผลไม้ เทียบกับสิ่งของที่เป็นสมบัติของผู้หญิง	
ทับทิมพริ้มตาตุร	ใส่จานตูดจเม็ดพลอย
สุกแสงแดงจักย่อย	อย่างแหวนก้อยแก้วตาชาย
	(ภาพย์เห่เรือ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2)

ไวพจน์ที่กวีใช้ในบทชมดงหรือบทนิราศมักซ้ำกัน แต่แม้จะใช้ไวพจน์เดียวกัน การเล่นคำของกวีแต่ละคนก็แตกต่างกันไป ถือเป็นเรื่องของฝีมือ กวีแสดงความสามารถเชิงกวีได้โดยเลือกสรรไวพจน์ที่เหมาะสมกับความและซ้ำคำไวพจน์ได้จำนวนมาก บทชมดงต่อไปนี้มีไวพจน์ซ้ำกัน

บทโคลงมีคำว่า ลิง ลางลิง ลูกลิง ลิงลม ลิงโลด	
ลางลิงลิงลอดไม้	ลางลิง
แลลูกลิงลงชิง	ลูกไม้
ลิงลมไล่ลมติง	ลิงโลด หนีนา
แลลูกลิงลางไหล่	ลอดเลียลางลิง
	(ลิลิตพระลอ)

บทโคลงมีคำว่า กา กาฝาก ตุ่มกา เพกา กาทหลง	
กาจับกาฝากตัน	ตุ่มกา
กาลอดกาลากา	ร่อนร้อง
เพกาหมูกามา	จับอยู่
กามายมัดกาซ้อง	กึ่งก้านกาหลง
	(ลิลิตพระลอ)

บทกลอนมีคำว่า ลิง ลางลิง กาลหลง เพกา กา กรรมนิการ์ กาฝาก
 ผุงลิงไตกิ่งลางลิงไขว่ ลางลิงแล่นไล่กันวุ่นวาย
 ลางลิงชิงค่างขึ้นลางลิง กาลหลงลิ่งกิ่งกาลหลง
 เพกาเกาเกาะทุกก้านกิ่ง กรรมนิการ์กาชิงกันชมหลง
 มัดกากากวนลั่นกาดง กาฝากกาลงทำรังกา
 (ขุนช้างขุนแผน)

บทนิราศต่อไปนี้ก็มีโวพจน์ซ้ำกัน
 บทโคลงมีคำว่า สายหยุด หยุด
 สายหยุดหยุดกลิ้งฟุ้ง ยามสาย
 สายบ่หยุดเสน่ห์หาย ห่างเศร้า
 ก็คืนก็วันวาย วางเทวศ ราแม่
 ถวิลทุกขวบคำเข้า หยุดได้ ฉันทไฉ
 (ตะเลงพ่าย)

บทกลอนมีคำว่า สายหยุด หยุด
 เห็นสายหยุดหยุดยืนค้อยขึ้นจิต พี่ยังคิดถึงนุชที่สุดหมาย
 ได้หยุดชมหยุดเซยเคยสบาย ทั้งหยุดกายหยุดกอดแม่ยอดรัก
 (นิราศพระแท่นดงรัง)

บทโคลงมีคำว่า สาวหยุด หยุด รัก นางแย้ม ช่อนกลิ้ง
 สาวหยุดหยุดอย่างช้า หวังซัก ชวนแม่
 รักใช้รักแรมรัก สุดรู้
 นางแย้มจะยลพิศตรี ฤาพบ พานเลย
 ช่อนกลิ้งกลอยช่อนชู ชื่อเข้าใจวิล
 (นิราศนรินทร์)

บทกลอนมีคำว่า โศก
 เห็นต้นโศกเป็นดอกออกกระตะ
 ไอ้โศกต้นเข้าระคนกับโศกใจ
 โศกปะทะสองซ้าจะทำไฉน
 ทำอะไรโศกเราจะเมาลง
 (นิราศพระแท่นดงรัง)

บทกลอนมีคำว่า โศก รัก ระกำ สวาด
 เห็นโศกใหญ่ใกล้น้ำระกำแฝง
 เหมือนโศกพีที่ระกำก็ซ้าเจือ
 ทั้งรักแข่งแซมสวาดประหลาดเหลือ
 เพราะรักเรือแรมสวาดมาคลาดคลาย
 (นิราศภูเขาทอง)

บทกาพย์มีคำว่า อโศก โศก
 อ้าต้นอโศกใหญ่
 พฤทษาอย่าช่วยพูล
 อโศกเหมาะสมญา
 จะตอบให้ชอบใจ
 ตูซ้าไซร์โศกบ่สูญ
 จงตัดโศกวิโยคใจ
 ตัดโศกาดูรพิไร
 ตัดโศกใหญ่ให้สักที
 (พระนลคำหลวง)

บทกลอนมีคำว่า อโศก โศก
 นำที่ศรีอโศกโบกเศร้า
 บัดโบกโศกในใจตู
 พฤกษ์เฒ่าจงแกลงแจ้งผล
 จึงสูจักสมสมญา
 (กนกนคร)

น่าสังเกตว่า กวีอาจเลือกเล่นเฉพาะส่วนหนึ่งของชื่อคือ นำคำที่เสียงเหมือนหรือคล้ายกับพยางค์หนึ่งในชื่อมาเทียบ เช่น

มะลิลาเหมือนพี่มาไม่ลาน้อง
 ให้นำชัฒข้องอุทรตั้งศรปัก
 กระลำพักไม้พบบประสบพักตร์
 มาไกลนักรักถึงคะเนิงครวญ
 เห็นนางแย้มเหมือนหนึ่งแก้มแม่แย้มยิ้ม
 ดูเพราพริ้มสุดงามทราวมสงวน
 อบเชยเหมือนพี่เขยเคยชมชวน
 ให้นิมมวลงนอนแนบแอบอุรา

กาหลงเหมือนพี่หลงลานสวาท	เบญจมาศเหมือนนุ่งมาตเส่นหา
พี่ชมพรรณบุปผชาติหวาดวิญญา	แล้วชมป่าไม้รังสะพรั่งไป

(นิราศพระแท่นดงรัง)

ยกมาเมืองแม่น้ำ	ใจหมอง
เมืองก็ศูนย์กลสอง	สวาทว่าง
ขวัญเมืองอยู่เมืองครอง	ใจเศร้า พี่ฤา
ฤาพี่จากมาค้ำ	ขวบแล้วนางลิม

(นิราศนรินทร์)

นอกจากนั้น ในบางกรณีก็อาจเลือกเล่นแต่ละส่วนของชื่อแยกกัน เช่น

ลับยักษ์ลับยาวให้	เรียมหา แม่แฮ
ฤาสุรพาลพา	แหวะเว็น
ลับหลังพี่ลับตา	แสนโยชน์
รำลึกลับนุชเร็น	ร่วมรู้ในใจ

(นิราศนรินทร์)

ไวพจน์มิได้ปรากฏเฉพาะในบทพรรณนาอย่างบทชมดงและบทนิราศเท่านั้น ในบทเจรจาที่มีไวพจน์อยู่ไม่น้อย เช่น ในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มัทรี พระเวสสันดรแลรังสรรค์สรีภาพพระนางมัทรีว่า

ครันนชักหิ้วกรนนเข้า	ชายป่าเต้าไปหาชาย
ลูกไม้บ้นนงาย	จ่างายราชอดยีน แม่ฮา
คิดใดคีนมาค่า	อยู่จรหล้าต่อกลางคีน
เพราะเห็นกุโหดหิน	แลดูแคลนกุกลใด ดงงนี้

ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน นางวันทองต่อว่าขุนแผน โดยเล่นคำไวพจน์ สัตย์-สัต ว่า

ความสัตย์สารพัดจะสัจจัง   ที่แท้ถึงดอกหาใช่สัตย์ไม่
 น้ำลายคายจากปากไป   กลับกลักกลืนได้เจ้าดีจริง
 ขุนแผนก็ตอบโต้โดยเล่นคำ ว่า สัตย์-สัต   เช่นเดียวกันว่า
 อันตัวเจ้าแลเสียสัตย์วิบัติคิด   พี่จึงติดตามทวนมาสวนสัต
 เจ้าเจนนตวงท่วงทีดีสันทัด   บ้างปัดปาดหมุนละมุนตา

ในบทละครนอกเรื่อง คาวี   นางคันธมาลี มเหสีของท้าวแสนนุราชกล่าวตอบโต้
 หลวิชัย ซึ่งแปลงเป็นฤาษี โดยเล่นคำไวพจน์ ชันตี-ชัน ว่า

ฟังเอยฟังว่า   ยิงบ่นบ้าตาลเดือดไม่เหือดหาย
 ไซ้การของพระคุณอย่าว่านวย   ถึงแก่เฒ่าเกือบจะตายก็ตามที่
 จะมีให้ว่ามั่งนึ่งงอมมือ   ข้าไม่เชื่อไม่ถือพระฤาษี
 นี่แลตั้งมั่นในขันตี   ชันจะแตกสักทีอย่าได้แคลง

บทเจรจาตั้งกล่าวว่าจะสะท้อนความจริงที่ว่า คนไทยมีสำนึกเกี่ยวกับไวพจน์มาช้านาน เมื่อได้ยินคำคำหนึ่ง ก็มักจะนึกถึงคำอื่นที่เสียงเหมือนกันหรือคล้ายกัน และนำมาใช้ประโยชน์ได้ทันที คำไวพจน์อาจใช้ในการต่อว่า ตอบโต้ ดังตัวอย่างที่ยกมา และอาจใช้ในการพูดจาลักษณะอื่นๆ เป็นต้นว่า กล่าวแก้การมฝายตรงข้าม เช่นคุณพุ่ม กวีฝีปากเอก บอกรบสักกรว เป็นทำนองว่า ถ้าขุนนิพนธ์พจนารถ(ดิศ) อลัทธิสำคัญคนหนึ่งในสมัยนั้น ไม่นำรถแก้วมารับ จะไม่ยอมเล่นสักกรวด้วย ขุนนิพนธ์พจนารถ บอกรบสักกรวโดยเล่นคำไวพจน์ แก้ว ตอบคุณพุ่ม ดังนี้

สักกรวว่าจะขึ้นซึ่งรถแก้ว   พอรู้แล้วมิได้คิดองขนาง
 จึงหักเอากิ่งแก้วตามแนวทาง   มาสอดใส่สองข้างที่งอนรถ
 หอมกลิ่นแก้วกลั่นสุมาลัย   รวยระรื่นชื่นใจให้ปรากฏ
 รถแก้วมีแล้วอย่ารันทอด   ขอเชิญมาขึ้นรถเถิดน้องเอย

ด้วยเหตุที่คนไทยมีสำนึกเกี่ยวกับไวพจน์ ไวพจน์จึงมีบทบาทในการใช้ถ้อยคำของ คนไทย ในสมัยก่อน มีคำบางคำที่ห้ามมิให้กราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์ เพราะถือว่าเป็น คำหยาบ เช่น หมามุ่ย ต้นทอง ฟักทอง และผักตบ ต้องเปลี่ยนเป็น เถาหมูย ต้นปาริชาติ ฟัก เหลือง และผักสามหาว คำเหล่านี้กลายเป็นคำหยาบไปได้ ทั้ง ๆ ที่เป็นเพียงชื่อพืชผัก ก็ เพราะเป็นไวพจน์กับคำที่ใช้คำหรือสื่อความหมายไปในทางรุนแรง คนฉลาดบางคนอาจ อาศัยไวพจน์พลิกแพลงภาษาหาประโยชน์ใส่ตนและรังแกผู้อื่น ดังเช่นศรีธัญชัยซึ่งคนไทย ส่วนใหญ่คงรู้จักดี ศรีธัญชัยเคยใช้ความฉลาดช่วยให้บ้านเมืองรอดพ้นจากข้าศึก แต่ บางครั้งความฉลาดของเขาก็เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาแต่เพียงผู้เดียว ทำให้เขาเอาเปรียบ ผู้อื่นได้โดยที่ผู้เสียหายไม่สามารถเอาผิด ดังตัวอย่างประวัติชีวิตของเขาตอนหนึ่ง

เล่ากันว่า ศรีธัญชัยใคร่จะได้ภรรยา หาเจ้าแม่ไปสูขอหญิงที่ตนชอบ ทางฝ่ายหญิงเรียกกร้อเงินร้อยหาบทองพันชั่ง ศรีธัญชัยก็จัดแจงเอาเงินมาเจาะรู แล้วร้อยเข้าที่หาบและเก็บเอาใบทองพันชั่งมาใส่ขันทำเป็นขันหมาก ทางฝ่ายพ่อ แม่ผู้หญิงไม่รู้จะโต้เถียงอย่างไร จำเป็นต้องยกลูกสาวให้ศรีธัญชัยทั้ง ๆ ที่ไม่เต็มใจ ศรีธัญชัยก็ได้ภรรยาโดยแทบไม่ต้องเสียเงิน

นักเล่าเรื่องขันก็อาจใช้ประโยชน์จากไวพจน์นี้ได้โดยเล่าถึงความเข้าใจผิดอัน เนื่องมาจากไวพจน์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ณ ร้านลิขิตไถ่อย่างข้างสนามมวยราชดำเนิน ทอก โทน และผองเพื่อนกำลังใจ แม่โขงแก้มไถ่อย่างส้มตำอย่างออกรส แต่ไถ่อย่างรู้สึจะใหม่ก็เริ่มไปหน่อย

ทอก “ บ่อย ขอไถ่อย่างอีกตัว เอาตัวไม่ใหม่ล่ะ “

บ่อย “ ครับผม “

อีกครั้งชั่วโหม่งต่อมา

ทอก “ เฮ้ย แล้วกันบ่อย ทำไม่ใหม่ตั้งแต่ปียังงี้ล่ะ “

บ่อย “ อ้าว ก็สั่งผมเอาตัวใหม่ ๆ นี่ครับ “

(ต่วย' ตูน เดือนมกราคม 2526)

นักเขียนหลายคนก็ได้อาศัยไวพจน์สื่ออารมณ์ขัน เช่น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ น.ม.ส. ทรงเล่นคำว่า หนา ที่มีความหมายตรงข้ามกับ บาง กับคำว่า หนา ที่ใช้ประกอบกับคำว่า นัก เป็น นักหนา ดังนี้

นางสีดาซึ่งกล่าวกันว่า งามนั้กงามหนานั้น บางคนเห็นว่า งามหนานี้ยิ่งกว่างามนั้ก งามหนาในที่นี้หมายความว่า งามอวบๆ ไม่ใช่งามเอวเล็กเอวบาง นางสีดาจึงเลยถูกหว่าตะโพกสุดเสียงสังข์ จะเรียกว่าเป็นคำขมขันไม่ได้

(ประมวลนิทานของ น.ม.ส.)

ฮิวเมอริสต์เล่นคำว่า ฮารี กับ ไตฮารี ดังนี้

ที่นี้ไตฮารีนี้ไม่ค่อยจะฮารีมีแกใจให้สมชื่อเลย คือมันก่อความลำบากยากใจให้แก่ผมพออยู่ได้อยู่

(ฮิวเมอริสต์ในอารมณ์ขัน)

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เล่นกับคำว่า ล้าง และคำว่า ฟุ้ง ซึ่งต่างก็มี 2 ความหมาย ดังนี้

...ภาพยนตร์เรื่องนั้นชื่อว่า "เสือล้างฟุ้ง" แสดงชีวิตของเจ้าหนุ่มคนหนึ่งซึ่งยากจน ต้องรับจ้างขนถังเทศบาล แต่อดทนต่อความยากแค้นและความดูถูกดูหมิ่นจากสังคมไม่ไหว จึงต้องออกไปเป็นเสือ และจบชีวิตลงอย่างสะอาดสะอ้านเหมือนกับชื่อเรื่อง

(เรื่องศิลปินเอก)

ปริศนาคำทายก็มักจะอาศัยความกำกวมที่เกิดจากไวพจน์ ทำให้ผู้ทายงตอบไม่ได้ เช่น

ถาม นกเกาะบนสายไฟ ถามว่าเกาะอยู่ที่ไหน

ตอบ ในทะเล

ถาม อะไรเอ่ย ไส้ก็ใส ไม่ไส้ก็ใส

ตอบ น้ำแข็ง

- ถาม ปลาอะไรไม่มีมารยาท
 ตอบ ปลาไม่ไหว นั่นคือปลาทาย เพราะไม่ว่ายน้ำแล้ว
 ถาม จังหวัดอะไรไม่มีกระเทียมกิน
 ตอบ จังหวัดกระบี่ เพราะกระบี่ไร้เทียมทาน
 ถาม นกบินในอากาศ หัวมันอยู่ที่ไหน
 ตอบ ในดิน

ในด้านคติความเชื่อ ไวพจน์ก็มีบทบาทอยู่เหมือนกัน คนไทยจำนวนมากเชื่อว่าเลข 9 เป็นเลขมงคล อาจเป็นเพราะ แก้วมีเสียงพ้องกับคำว่า ก้าว และคนไทยอีกไม่น้อยนิยมปลูกต้นไม้บางชนิดในบ้าน แต่จะหลีกเลี่ยงไม่ปลูกต้นไม้บางชนิดเพราะเรื่องของชื่อ ต้นไม้ที่นิยมปลูกจะมีชื่อพ้องกับคำที่มีความหมายไปในทางดี ถือว่าเป็นไวพจน์ เช่น

มะยม-นิยม	ปลูกมะยมแล้วจะมีคนนิยม
มะขาม-ขาม	ปลูกมะขามแล้วจะมีคนเกรงขาม
ตะแบก-แบก	ปลูกตะแบกจะช่วยแบกครอบครัวไม่ให้ทรุด
ขนุน-หนุน	ปลูกขนุนจะช่วยหนุนให้ครอบครัวเจริญ
มะดัน-ดัน	ปลูกมะดันจะช่วยดันบ้านไม่ให้ทรุด ดันฐานะให้ดีขึ้น
กาหลง-หลง	ปลูกกาหลงแล้วจะมีคนรักคนหลง
ขจร-ขจร	ปลูกขจรแล้วชื่อเสียงเกียรติคุณจะขจร

ต้นไม้ที่ไม่นิยมปลูกจะมีชื่อพ้องกับคำที่มีความหมายไปในทางไม่ดี ถือว่าเป็นไวพจน์ เช่น

พุทรา-ชา	ปลูกพุทราแล้วโชคลาภจะเสื่อมถอย
มะไฟ-ไฟ	ปลูกมะไฟแล้วจะร้อนใจ
ละมุด-มุด	ปลูกละมุดแล้วเงินทองจะมุดหายไปหมด
สะท้อน-สะท้อน	ปลูกสะท้อนแล้วจะสะท้อนเงินทอง ความดีออกจากบ้าน
ระกำ-ระกำ	ปลูกระกำแล้วจะมีแต่ความชอกช้ำระกำใจ

ล้นทม-ระทม	ปลูกล้นทมแล้วจะมีความระทม
รักเร่-รักเร่	ปลูกรักเร่แล้วคนในบ้านจะหลายใจ

ในพิธีต่างๆ บางพิธี ก็มีการใช้ดอกไม้ใบไม้ที่ชื่อเป็นไวพจน์กับคำที่มีความหมายเป็นมงคล โดยหวังให้บังเกิดผลตามชื่อดอกไม้ใบไม้นั้นๆ เช่น พิธีไหว้ครู มีดอกเข็มเพื่อให้ปัญญาของศิษย์แหลมเหมือนเข็ม พิธีแต่งงานมีดอกกรัก ดอกบานไม่รู้โรยและใบเงินใบทอง เพื่อให้คู่แต่งงานรักกันไม่รู้โรยราและมีเงินทองมากมาย

ไวพจน์มิได้มีความสำคัญเฉพาะในภาษาไทยภาคกลางเท่านั้น ในภาษาไทยถิ่นก็มีตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากคำไวพจน์ เช่น ผญาเกี่ยวของอีสาน เล่นคำว่า หยูก กับ หยูก้า ซึ่งเป็นคำไวพจน์ ดังนี้

สาว หยูก้าหยูก้ามาก่อน หยูก้ามาก็หยูก้าใส่
 หยูก้าแม่หมากหยูก้า หยูก้าได้ก็บ่คัน
 (พี่จะพูดผญาพี่พูดมาเถอะ พูดมาน้องก็จะพูดตอบ คำผญาไม่ใช่หยูก้า
 ถึงจะพูดออกมาก็ไม่ทำให้คันได้หรอก)

ปริศนาคำทายของชาวไทยถิ่นเหนือที่เล่นกับคำไวพจน์ก็มีอยู่มาก เช่น

เจ้าอะหยังที่คนบ่ชอบ (เจ้าหนี)
 พระอะหยังมีเมียได้หลายคน (พระเอก)
 กองอะหยังคนตีบ่ตั้ง (กองขยะ)
 นกอะหยัง บินบ่ได้ (นกหวีด, นกสับปิ่น)
 เมื่อบ่มีบ่ได้กิน เมื่อบ่มีบ่ได้กิน (ขลุ่ยใส่ปากวัว)

นอกจากนั้น ยังมีสำนวนของชาวไทยถิ่นเหนือที่เล่นกับคำไวพจน์ เช่น

เข้าเล็กเข้าบ่หนัก เข้าหนักเข้าบ่เล็ก - ข้าวอยู่ลึกลงไปในกระต๊อบแสดงว่าเหลือ
 น้อย ข้าวที่มีมากจะไม่อยู่ลึกลงไปจนถึงก้นกระต๊อบ (เข้า = ข้าว, เคลื่อนไปข้างใน)

ค่าข้างบ่กลัว กลัวค่าขอ - ราคาข้างพอจะสู้ได้ แต่กลัวค่าขอ (ขอ = ขอ
 ที่ใช้บังคับข้าง, พูดเพื่อให้เขาให้สิ่งที่ต้องการ)

ในภาษาไทยถิ่นนอกประเทศ ไวพจน์ก็มีบทบาทเช่นกัน เช่น ในภาษาไทยใต้คงที่พูดในมณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนก็มีคำกล่าวและคำทายที่เล่นกับคำไวพจน์ดังนี้

แหมกໄໝເລອໄໝ

คำว่า ไว หมายถึง จอบ หัวเราะ และ สะพาน คำกล่าวนี้จึงหมายความว่า แยกจอบหัวเราะบนสะพาน

ເປັນหมอกແຍ່ງເປັນอ้อมบัก

คำว่า หมอก หมายถึง ดอกไม้และเมฆ คำทายนี้ หมายความว่า อะไรเอ๋ย เป็นดอก แต่ไม่ปักผม

แม้ในเรื่องความเชื่อ ไวพจน์ก็มีอิทธิพลอยู่ไม่น้อย เช่น ศาสตราจารย์ ดร.คุณบรรจบ พันธุเมธา เคยเขียนไว้ในนิตยสารสตรีสาร ฉบับวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2528 ว่า

ชาวไทยใหญ่ไม่กินนกแก้ว ซึ่งตัวดำคล้ายนกเอี้ยง บางคนว่าเป็นนกเอี้ยงชนิดหนึ่ง เพราะ แก้ว หมายความว่า หิ้งงออย่างคนง่อยเปลี้ย

นอกจากนั้น คำว่า เสือ ในคำว่า ฝึเสื่อเมืองซ้ำกับคำว่า เสื่อ ที่หมายถึงสิ่งปกคลุมร่างกาย คนไทบางถิ่นจึงเชื่อว่าฝึเสื่อเมืองเป็นเสื่อของเมืองจริง ๆ ดังเช่นคนไทคำต๊ิบนาน ฝึเสื่อเมือง ซึ่งเขาเรียกว่า ฝึเสื่อเมือง (=ฝึเสื่อเมือง) ให้หม่มคลุมบ้านเมืองไม่ให้มีภัย ดังที่ศาสตราจารย์ ดร.คุณบรรจบ พันธุเมธา เขียนไว้ในเรื่อง “อันเนื่องด้วยวัฒนธรรม” ซึ่งพิมพ์อยู่ในนิตยสารสตรีสาร ฉบับวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2528 แปลได้ดังนี้

เจ้าสามหลวงผู้ขยายบ้านเมืองเอ๋ย เจ้าหัวแสงเอ๋ย เจ้าข้างใต้เอ๋ย ปีกเสื่อ (=ชายเสื่อ) ท่านหม่มคลุม ม้าเสื่อ (=ใต้แขนเสื่อ) ท่านง่า (คือปกคลุมอย่างร่มไม้ หรืออย่างแม่ไก่กอกไข่) ให้ฝนอย่าตก (เวลาจะมีงานใหญ่) โรคไข้อย่าให้มีเกิด อย่ามีภัยอันตราย

ชาวไทยเมืองเด็กเรียกฝึเสื่อเมืองว่า เจ้าเสื่อ และเรียกเสื่อว่า เสื่อ เช่นเดียวกับคนไทย เขาถือว่าเสื่อมีความสำคัญ มีขวัญอยู่ในเสื่อ ถ้าเอาเสื่อคนเจ็บไปให้หม่อมทำพิธีจะหายเจ็บ ขวัญของหมู่บ้านอยู่ที่ดงเสื่อ ต้องมีการเสนดั่งเสื่อ(เช่นดงเสื่อ) ตอนปีใหม่ โดยเอาเสื่อของ

พ่อบ้านซึ่งสืบเชื้อสายมาจากคนเก่าแก่ที่สร้างหมู่บ้านไปคลุมไม้หลักซึ่งปักไว้ที่หน้าเรือนเจ้าเสื่อในดงเสื่อ พ่อบ้านเป็นคนทำพิธีเช่น มีการฆ่าควายดำหรือหมูมาทำอาหาร เช่นแล้ว พ่อบ้านและคนแก่ประมาณ 10 คน นั่งกินบนเรือนเจ้าเสื่อ คนหนุ่มกินข้างล่าง ผู้หญิงไม่เข้าร่วมพิธี

เห็นได้ว่า สำนึกเกี่ยวกับไวยากรณ์ ซึ่งคนไทยและคนไทถิ่นต่าง ๆ มีมาช้านาน ทำให้คนไทยและคนไทถิ่นมักจะโยงความหมายของคำที่เสียงเหมือนหรือคล้ายกัน คนไทยจำนวนมากตั้งแต่คนทั่วไปจนถึงกวีนำไวยากรณ์มาใช้เล่นกับภาษา คนไทยอีกไม่น้อยถือว่าสิ่งต่าง ๆ จะเป็นมงคลหรือไม่เป็นมงคล แล้วแต่เสียงของคำว่าพ้องกับคำที่มีความหมายเป็นมงคลหรือไม่ ไวยากรณ์มีความสำคัญต่อคนไทยและคนไทถิ่น ทั้งในด้านการใช้ภาษาและคติความเชื่อตลอดมา และก็คงจะมีความสำคัญเช่นนี้ตลอดไป

บรรณานุกรม

ขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. (2512). พระนคร: บรรณาคาร.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2528). ศิลปินเอก ในหนังสือเรียนภาษาไทย ชุดทักษะสัมพันธ์

เล่ม 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 96 -101.

โคลงนิราศนรินทร์ ของนายนรินทรธิเบศร์(อิน). (2503). (พิมพ์ครั้งที่ 16). พระนคร : คุรุสภา.

จันทิชย์ กระแสสินธุ์. (2503). กวีโวหารและโบราณคดี. พระนคร: ก้าวหน้า.

ต่วย ตูน (2526, มกราคม) 12(5).

ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์. (2523). ลูกเล่น-ลูกฮา. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ก้องหล้า.

นวรรธน์ พันธุ์มธา. (2539). พินิจภาษา เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

บทละครนอกเรื่องคาวี. (2540). พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า

นกาลย์. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

บรรจบ พันธุ์มธา. (2528, มีนาคม - พฤษภาคม). "อันเนื่องด้วยวัฒนธรรม." ในสตรีสาร.

ประมาณชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระ. (2503). **ลิลิตตะเลงพ่าย**. พระนคร:

โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมกาพย์เห่เรือ. (2545). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

ปราณี กุลละวณิชย์. (2538). “ลักษณะหนึ่งของภาษาไทยใต้คง” ใน **คนไทยใต้คงไทใหญ่ใน**

ยูนนาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น. (2504). **ประมวลนิทาน น.ม.ส.** พระนคร: คลังวิทยา.

มหาชาติคำหลวง. (2460). อัดสำเนา.

ลิลิตพระลอ. (2505). (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

ศรีสุนทรโวหาร, พระยา. (2514). **ภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจาร -**

ยางกูร) เล่ม 1,2,3. (พิมพ์ครั้งที่ 3). พระนคร: แพร่พิทยา.

..... (2552). **มูลบทบรรพกิจ วาหนิต์นิกร อักษรประโยค สันโยคพิธาน**

ไวพจน์พิจรรย์ พิศาลการ์นต์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

ศิลปบรรณาคาร. **พระนลคำหลวง** ของสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม, มปท.

..... (2508). **อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**. พระนคร.

สุนทรภู่. (2499). **ประชุมนิราศสุนทรภู่**. พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพคุณแม่ช้น โภคา

วันที่ 23 มีนาคม 2500. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ. (2552). **สำนวนล้านนา**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง.

อีวเมอริสต์ (นามแฝง). (2505). **อีวเมอริสต์ในอารมณ์ขัน**. พระนคร: เกษมสัมพันธ์การพิมพ์.